

Mirko Marković

Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta”

STANKO KORAĆ I/U SKD „PROSVJETA”

Pregledni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533792668.12>

U prilogu autor izlaže svoje proučavanje Koraćevog rada u okvirima Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta” u dugom vremenskom obuhvatu, koji se može promatrati kao djelovanje u tri perioda: (1) Koraćev dolazak u „Prosvjetu” u jesen 1969. godine, kad radi kao urednik u Izdavačkom poduzeću „Prosvjeta”, kao lektor u časopisu *Prosvjeta*, a ubrzo i kao njegov urednik, kao urednik naučno-stručne publikacije *Vjetrom vijani: Spomenica Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta”*, kao urednik naučnog časopisa *Novi ljetopis* te kao angažirani glasnogovornik Glavnog odbora Društva – dakle, od 1969. do 1971. i početka 1972. godine; (2) Korać kao dobrovoljni čuvar imovine, arhive itd. Društva nakon zabrane i prestanka rada od 1972. do 1989. godine; (3) Korać kao koordinator organizacije procesa Osnivačke skupštine SKD „Prosvjeta” od jeseni 1989. do februara 1990. te njegov rad kao sekretara Društva do jeseni 1991. godine, kad zbog brojnih pritisaka i prijetnji prelazi u Beograd. U završnom dijelu rada autor interpretira što se dogodilo sa Društvom nakon 1993. godine, kad je izabrano njegovo novo rukovodstvo. Autor smatra da je vrijedno ukazati na to što se sve ostvarilo u institucionalnom kontekstu za afirmaciju srpske kulturne zajednice nakon 1993., a što je višestruko povezano s periodom Koraćevog djelovanja u Društvu.

Ključne riječi: Stanko Korać, SKD „Prosvjeta”, IP „Prosvjeta”, pododbori, srpske organizacije i institucije

1. Dolazak u SKD „Prosvjeta”

Stanko (Bogdan) Korać rođen je 28. augusta 1929. u Čemernici kod Vrginmosta na Kordunu. Godine 1950. maturirao je u Karlovcu, a doktorirao 1961. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Sa Srpskim kulturnim društvom „Prosvjeta” (dalje: *Prosvjeta*) nije imao nikakvih bližih kontakata do 1. septembra 1969., kada se u njemu i Izdavačkom društvu „Prosvjeta” zapošljava „sasvim

slučajno”¹ – kako navodi u svojim ***Sjećanjima čovjeka bez domovine***, svojevrsnoj memoiziranoj autobiografiji koju je pisao u izbjeglištvu u Beogradu od 1992. do 1994. godine. Naime, od rasformiranja Pedagoške akademije u Karlovcu, gdje je bio predavač kolegija koji su se odnosili na problematiku historije jugoslavenskih književnosti i rukovodilac ustanove od 1962. do 1967. godine, održavao je seminare, ispite i obavljao druge nastavničke poslove. Nakon ukidanja Pedagoške akademije u Karlovcu svim profesorima su bila ponuđena druga, uglavnom odgovarajuća radna mjesta – osim njemu. U Karlovcu je reagirao na pojave koje nije mogao prihvatiti: usprotivio se i osudio *Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika*, jer Srbe stavlja u nemoguć položaj da svoj jezik zovu po imenu drugog naroda i da pišu varijantom za koju se zalagala *Deklaracija*.²

Na Pedagoškoj akademiji i nakon obrane doktorata pod naslovom ***Hrvatski roman razdoblja moderne 1895–1914*** (1961) nastavlja intenzivno (osobito nakon 1963. godine) proučavati građu hrvatskog romana između dva svjetska rata. Godine 1967. predao je rukopis za objavljivanje knjige pod naslovom ***Hrvatski roman između dva svjetska rata 1914–1941***, dvije godine kasnije uređuje knjigu u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti ***Trešcec Borotha. Lovinac. Lisičar*** te objavljuje osam priloga o hrvatskim piscima i pitanjima periodizacije hrvatske književnosti itd. Dakle, u SKD „Prosvjeta” dolazi kao afirmirani književni historičar koji sarađuje sa najznačajnijim hrvatskim književnim i znanstvenim institucijama i časopisima. Uvažavanje koje je stekao u karlovačkoj obrazovnoj i kulturnoj zajednici u vremenu od 1961./1962. do 1968. godine, kao i urednički i drugi poslovi kojima se bavio u Karlovcu, bit će mu dragocjeno iskustvo u kasnijem angažmanu u *Prosvjeti*.

¹ Pismo Stanka Koraća „Dragi moj čika Luka” (Zagreb, 24. maja 1971.). Из архива Луке Марића, *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета”*. 2014., Загреб, свезак XIX. U Pismu se navodi zahvala za dolazak u SKD „Prosvjeta”. Akademik Luka Marić bio je počasni doživotni predsjednik *Društva*.

² Proglas koji su 17. marta 1967. godine objavili hrvatski jezikoslovci, nezadovoljni objavljenim rječnicima i pravopisima u kojima se jezik, u skladu s Novosadskim dogovorom, nazivao srpskohrvatski/hrvatskosrpski.

Iako za vrijeme boravka na burzi rada dovršava pisanje studije o romanima Ive Andrića³, a uznapredovao je i u proučavanju literarnog opusa Vladana Desnice, znao je da će ga od koncentriranog bavljenja tim temama udaljiti novoprihvaćene profesionalne obaveze: prihvatio je da radi uredničke poslove u Izdavačkom poduzeću „Prosvjeta”, da bude lektor u časopisu *Prosvjeta*⁴ te da organizira i bude urednik publikaciji kojom je *Društvo* htjelo da obilježi 25 godina rada u periodu od osnutka 1944. do 1969. godine. Vrlo brzo će preuzeti i uredničke poslove u časopisu *Prosvjeta*.

Ulazak i angažman u SKD „Prosvjeta” dovodi Koraća u situaciju da se zbog preuzetih obaveza suoči s temeljnim pitanjima *Društva* kao jedine srpske kulturne institucije u Hrvatskoj. Upoznavanje s historijatom *Društva* i svakodnevno suočavanje s agresivnim nasrtajima na *Društvo* u javnim glasilima, otkriva koliko je zapostavljeno proučavanje historije i kulture Srba u Hrvatskoj, a osobito javna prezentacija tih istraživanja. Spoznaje do kojih je došao uzrokuju dalekosežnu odluku: budući da nema naučnog kadra koji bi se sistematično i programirano bavio proučavanjem kulture i književnosti Srba u Hrvatskoj, odlučuje da pokrene oživljavanje naučnog rada: najprije u okviru časopisa *Prosvjeta* otvorivši rubriku za prezentaciju takvih istraživanja, a zatim i pokretanjem naučnog časopisa ***Novi ljetopis***, koji je bio namijenjen nauci, kulturi, književnosti, umjetnosti – stvaralaštvu Srba u Hrvatskoj. O stanju u *Prosvjeti* povodom 25-godišnjice osnivanja prof. dr. Nikola Rapajić je, između ostaloga, u svojem referatu opisao vrlo složenu situaciju u kojoj su se morala artikulirati kulturna iskustva Srba u Hrvatskoj: „Школска књига у Загребу, сада ради са букварима „Вјерни другови” и „Наш пут” штампаних ћирилицом али неспрским језиком и др.” (Rapajić 1972: 30)⁵

U *Prosvjeti* Korać zasniva puni radni odnos 1. septembra 1969. kao urednik i lektor lista *Prosvjeta*. Prve godine se primarno držao uredničkih zaduženja na novom radnom mjestu. Ubrzo će spoznati da je SKD „Prosvjeta” jedina kulturna institucija Srba u Hrvatskoj čija je djelatnost trebala biti uzdizanje

³ Korać, Stanko. 1970. *Andrićevi romani ili svijet bez boga*. Prosvjeta. Zagreb.

⁴ HR-HDA-640-10. SKD „Prosvjeta”, kut. 38. Priznanja za djelatnost *Društva*. Povelja s ukazom predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita br. 121 od 18. jula 1968. kojim se odlikuje mjesečnik „Prosvjeta” Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem.

⁵ Nikola Rapajić, predsjednik SKD „Prosvjeta” od 1964. do 1970. godine.

srpske kulture. Iznenadjenja je bilo više, pa tako saznaje da je časopis *Prosvjeta* nastavio tradiciju časopisa *Srpska riječ*, čiji je prvi broj izašao 10. septembra 1943. godine u (oslobođenom) Otočcu, da je *Društvo* 1952. godine promijenilo naziv i da je u novom nazivu izostavljena bitna odrednica „i prosvjetno”. *Društvo* je nakon osnivanja dalo velik doprinos opismenjavanju odraslih te podučavanju raznim sadržajima prvenstveno u ruralnim sredinama.

Društvo je rukovodilo osnivanjem „srpskih” biblioteka po gotovo cijeloj Hrvatskoj. Centralna biblioteka u Zagrebu službeno je započela s radom 4. januara 1948. a prestala s radom 1953. godine, odlukom Izvršnog odbora SKD „Prosvjeta”. Bogati knjižni fond (40 000 svezaka za vrijeme osnivanja biblioteke, među kojima su bili brojni rariteti) predan je drugim institucijama: Muzeju Srba u Hrvatskoj, Sveučilišnoj knjižnici i JAZU u Zagrebu. *Društvo* je tu „zatajilo”, jer je trebalo čuvati i razvijati institucije, a učinjeno je upravo suprotno. Godinu dana prije osnutka Biblioteke osnovan je Arhiv Srba u Hrvatskoj, koji je uglavnom posjedovao izvornu građu vezanu za Srpsku pravoslavnu crkvu. Korać sve jasnije uviđa da je na djelu svjesno „zaboravljanje” da Srbi u Hrvatskoj uopće postoje, da ih nitko ne „zastupa” i da su izabrani rukovodioci izbjegavali svoje obaveze čuvanja i razvijanja svijesti Srba u Hrvatskoj o vlastitom kulturno-historijskom iskustvu. Takav stav će ga potaknuti na veći javni angažman nakon što je izabran u Izvršni odbor *Društva*. Uključuje se u tribine pododbora kao svojevrсни „glasnogovornik” *Društva* prenoseći stavove Glavnog odbora, svjestan situacije da mora biti maksimalno oprezan kada javno govori o statusu kulture Srba u Hrvatskoj. Vrijeme je burnih i dramatičnih političkih događanja u Hrvatskoj i Jugoslaviji (1969.–1971./1972.).

Politički angažman iskazao je kad se od *Društva* tražilo da „osudi” političke stavove Miloša Žanka na koje je „morao” reagirati, kao i u slučaju izlaganja Krste Crvenkovskog, koje je bilo vrlo „stresno” za srpsku zajednicu u SR Hrvatskoj. Korać je u vezi izlaganja Crvenkovskog pripremio pisanu izjavu koju je i potpisao, a koja će mu osigurati epitet srpskog „nacionaliste”.

Upoznavši historijat *Društva*, Korać će postati aktivni sudionik pokušaja da se obnovi rad Muzeja Srba u Hrvatskoj, koji je bio osnovan još 1946. godine kao odjel Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu. Muzej Srba prestao je s radom potišo, tako da su se i osnivači, tj. predstavnici *Društva*, začudili kada

su to saznali!⁶ Sličnu sudbinu doživjelo je i Srpsko pjevačko društvo „Obilić” (osnovano, kao i *Prosvjeta* u Glini 1944.), koje je 1949. godine spojeno s Hrvatskim pjevačkim društvom „Vatroslav Lisinski”, tako da je nastalo novo pjevačko društvo „Bratstvo i jedinstvo”, koje će također ubrzo prestati s radom.

Srpske ustanove nisu bile dugog vijeka, a dobrim djelom zaslugom rukovodećih ljudi *Društva*. Gubitak važnih političkih predstavnika Srba u Hrvatskoj značajno se odrazio i na *Prosvjetu*, što je dovelo do stagnacije i značajnog umanjenja financijskih sredstava. Nastojanja da se *Prosvjeta* jače afirmira u javnosti pojačana su 1966. godine osnivanjem kulturno-umjetničke i kulturno-istorijske sekcije. U Preradovićevoj 18 (Zagreb) dovršen je društveni dom do 1968. godine. Spomen-dom u Glini izgrađen je 1969. na mjestu porušene glinske Srpske pravoslavne crkve Presvete Bogorodice u kojoj se dogodio masovni ustaški zločin nad Srbima 1941. godine (usp. Mrkalj 2017/2018).⁷ Korać je u *Prosvjeti* osim uredničkih poslova obavljao i druge poslove iz djelokruga zaposlenih. U ulozi je predsjednika zbora radnih ljudi, predsjednika radne zajednice zaposlenih, člana Komisije za izbore, delegata u brojnim administrativno-tehničkim i stručnim delegacijama itd.

Usred brojnih napada na *Društvo* i na rad Stanka Koraća kao njegovog svojevrsnog glasnogovornika stiglo je priznanje s najviše državne razine – Povelja s ukazom predsjednika SFRJ Josipa Broza Tita (br. 29, 17. februara 1970.), kojim se SKD „Prosvjeta” odlikuje Ordenom zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom.⁸ I Korać i uprava *Društva* bili su počašćeni priznanjem i ohrabreni za budući rad.

Izdavačko poduzeće i knjižara „Prosvjeta” kontinuirano djeluje od 1955. godine u Zagrebu nastavši spajanjem dotadašnje štamparije „Prosvjeta” i Knjižare „Prosvjeta”. IP „Prosvjeta” oslanjala se na vlastitu knjižarsku trgovinu i Odjel veleprodaje kancelarijskog i školskog pribora. U programskom planu

⁶ Usp. Vujnović, Andrej. 2021. *Muzej Srba u Hrvatskoj*, SKD „Prosvjeta”. Zagreb.

⁷ Spomen-dom u Glini odlukom Općinskog vijeća Gline od 23. septembra 1995. preimenovan je u Hrvatski dom. Tada su uklonjena i sva spomen-obilježja, uključujući spomen-muzej koji se nalazio unutar Spomen-doma (Mrkalj 2017: 38).

⁸ HR-HDA-640, SKD „Prosvjeta”, kut. 38. Priznanja za djelatnost Društva.

bilo je izdavanje djela iz kulturne baštine srpskog naroda u Hrvatskoj, jer takva djela nije izdavalo nijedno drugo poduzeće u Hrvatskoj. Knjižara „Prosvjeta“, koju je *Društvo* „ustupilo“ IP „Prosvjeta“, dugo je vremena bila jedina privredna djelatnost poduzeća, koje je imalo mala obrtna sredstva i tako bila u nezavidnom položaju na tržištu.

Budući da je Korać prestankom rada *Društva* 1972. godine ostao bez zaposlenja, odnos prema njemu se postepeno počeo mijenjati kad se zapošljava u IP „Prosvjeta“ 1. oktobra 1980. godine.⁹ U IP „Prosvjeta“ radi kao urednik novih izdanja i ubrzano istražuje književnu građu srpskih autora iz Hrvatske. Taj će pionirski posao biti dovršen znatno kasnije objavljivanjem ***Pregleda književnog rada Srba u Hrvatskoj***. U IP „Prosvjeta“ prekida radni odnos 31. augusta 1990. godine zbog prelaska na novo radno mjesto glavnog sekretara novoosnovanog *Društva*.

Izdavačko poduzeće jedino je opstalo u kontinuitetu do danas¹⁰ te je štampalo knjige u okviru nekoliko biblioteka: *Biblioteka Prosvjeta*, kasnije *Plava Biblioteka* (koja izdaje srpske i hrvatske autore iz područja književnosti i kulture), *Mala Biblioteka* (koja izdaje knjige ideoloških autora), *Prosvjetine poučne knjige* (koja štampa izdanja naučne tematike) i dr.

Društvo je u jezičnim polemikama hrvatskih i srpskih kulturnih i naučnih institucija onoga vremena zastupalo stav da se ne odstupa od Novosadskog dogovora iz 1954. godine. Nezadovoljstvo je bilo generirano odnosom prema autorskim govorima koji su trpjeli neprihvatljive promjene intervencijom lektora, posebno u sredstvima javnog informiranja (TV, radio, novine i dr.), za koje se smatralo da doprinose ubrzanoj asimilaciji. Kritiziran je i jezik školskih programa. Sedamdesete godine u Hrvatskoj bile su turbulentno vrijeme, što je rezultiralo objavom dokumenta *Mjesto i uloga SKD Prosvjeta u suvremenim društvenim kretanjima*. *Društvo* je promptno reagiralo na recentna događanja, pa je planiralo brojne reforme u svojem budućem radu.

⁹ Matična knjiga zaposlenika, Prosvjeta d.o.o. (ranije IP „Prosvjeta“), red. broj 085. Dr. Korać Stanko.

¹⁰ Prosvjeta d.o.o. danas ima tri prodajna mjesta (knjižare i papirnice), a uspješno radi na udžbeničkom programu za nastavu u osnovnim i srednjim školama na srpskom jeziku i ćirilicom pismu.

Sljedeće, 1971. godine izlazi spomenica *Vjetrom vijani*, koja je pokušala definirati poziciju Srba u Hrvatskoj, a u kojoj je više nego aktivno učešće uzeo Stanko Korać kao glavni i odgovorni urednik te publikacije.

Naučni zbornik je komponiran od tri cjeline. U prvom dijelu opisan je historijat *Prosvjete* (1944.–1969.) i njenih ustanova. U drugom dijelu, koji Korać smatra najvažnijim, objavljeni su stručni/naučni radovi iz područja kulturne, književne, političke i ekonomske prošlosti Srba u Hrvatskoj, dok je u trećem dijelu spomen-knjige objavljen izbor iz djela Srba pisaca sa područja SR Hrvatske. Knjiga je štampana u Ljubljani.¹¹ Korać u više navrata odlazi u Ljubljanu kako bi ubrzao štampanje ***Spomenice***.

Zanimljiva je i situacija u vezi časopisa *Prosvjeta* koji je, između ostalog, zbog uredničkog doprinosa Stanka Koraća značajno povećao tiraž, dok je bio pod pojačanom ideološkom paskom zbog javno prezentiranih sadržaja. Problemi su se samo umnožavali, tako da je dvobroj časopisa 608/609 za jul/august 1971. prvo bio privremeno zabranjen da bi kasnije presudom Okružnog suda u Zagrebu svi oduzeti primjerci časopisa bili vraćeni *Prosvjeti* (Višnjić 2017: 451).

Muzej Srba u Hrvatskoj i biblioteka će tokom 70-ih godina biti jedna od glavnih tema razgovora i nastojanja u afirmaciji *Društva*. Pripremajući se za obilježavanje godišnjice *Društva*, Korać je slučajno otkrio da je Muzej Srba preseljen iz Marinkovićeve 4. Kako bi dobili prave informacije, organiziran je sastanak u Povijesnom muzeju Hrvatske, a u delegaciji ispred *Prosvjete* bio je i Stanko Korać, koji je kasnije kao član Komisije dao tumačenje o političkoj pozadini odnosa prema Muzeju Srba u Hrvatskoj te je uporno zagovarao osnivanje i financiranje samostalnog muzeja Srba u Hrvatskoj. Sve vrijeme se nailazi na mekani, nedefinirani, ali primjetan otpor struke više nego politike u užem smislu. Na slabljenje pozicije Muzeja Srba Korać ukazuje na sjednici Izvršnog odbora *Prosvjete* (održanoj 9. juna 1970.):

Čini se da su neki ljudi bili jako brzi kod izvršenja određenih sugestija što su dolazile sa strane, a te sugestije nisu vodile računa o interesima *Prosvjete* kao društva odgovornog za kulturno-prosvjetni razvitak Srba u Hrvatskoj...

¹¹ Štampa: ČGP „Delo” Ljubljana, Titova 35.

Tako se moglo desiti što se desilo s Muzejom i Bibliotekom, pa i drugim stvarima. (Višnjić 2017: 379)

Korać je vrlo često isticao potrebu razvoja naučnog rada u *Društvu*, prikupljanja različite građe sa terena i njene obrade, a smatrao je da bi se generalno SKD „Prosvjeta” trebala i morala orijentirati prema proučavanju historije Srba u Hrvatskoj.

Turbulentna vremena 1971. godine „prisilila” su *Društvo* da utvrdi svoju javnu funkciju, pa je donesen dokument *Mjesto i uloga SKD „Prosvjeta” u suvremenim društvenim kretanjima*. U njemu su definirane brojne reforme rada *Društva*, a važnu ulogu u njihovom osmišljavanju dao je i sam Korać. *Društvo* je bilo na stanovištu neupitne obrane zajedništva Hrvata i Srba uz očuvanje srpskog jezika i naroda u Hrvatskoj. ***Spomenicom Vjetrom vijani*** jasnije je izražena želja za iskazivanjem posebnosti identiteta Srba u Hrvatskoj i po prvi put se artikulira pojam javno mišljenje Srba u Hrvatskoj.¹² Već po završetku rukopisa ***Vjetrom vijani***, početkom 1971. godine, Korać dobiva odobrenje Glavnog odbora da počne s realizacijom projekta u kojem bi se predstavio književni rad Srba u Hrvatskoj od prvih relevantnih autora do autora 20. vijeka i koji su zaokružili svoj stvaralački opus: projekt višestruko i stručno-spoznajno zanimljiv. Ponijet će naslov ***Književna hrestomatija***, ali s indikativnim podnaslovom *Iz kulturne baštine Srba u Hrvatskoj*.

Prema Zapisniku sa sastanka Radne zajednice održanog 23. novembra 1973. godine SKD „Prosvjeta” je prestala dobivati dotacije Sabora SR Hrvatske:

SKD „Prosvjeta” već treću godinu ne dobiva dotaciju Sabora SR Hrvatske. Iz razloga materijalne naravi izlaženje mjesečnog lista „Prosvjeta” obustavljeno je još od oktobra mjeseca 1971. godine, štampanje časopisa „Novi ljetopis” prekinuto je od oktobra 1972. godine.¹³

IP Prosvjeta je *Prosvjeti* vratila određena finansijska sredstva kako bi olakšalo rad *Društva* (osobni dohoci, materijalni rashodi, dug štampariji za štam-

¹² Станко Кораћ (ур.). 1971. *Вјетром вијани. Споменица Српског културног друштва „Просвјета”*. Просвјета. Загреб.

¹³ HR- HDA- 640, SKD „Prosvjeta”, kut. 41–42. Zapisnik sa sastanka Radne zajednice SKD „Prosvjeta” održanog 23. novembra 1973.

panje časopisa *Novi ljetopis* te izvršavanje drugih obaveza). Tokom 1974. godine situacija u *Prosvjeti* se financijski i dalje komplicira (pozajmice za isplatu plaća, očekivanje reorganizacije, nemogućnost izbora sekretara...) te se dotadašnji sekretar „odlučio” koristiti pravo na iznimnu boračku penziju sa 1. novembrom 1974. i nastaviti raditi tri sata dnevno.¹⁴

Tokom oktobra 1976. godine Korać je zatražio te mu je odobren jednogodišnji neplaćeni dopust. Akademске godine 1976./1977. gostuje kao lektor na Kijevskom univerzitetu, gdje je predavao srpskohrvatski jezik i jugoslavenske književnosti.

2. Dobrovoljni čuvar imovine

Prestankom rada SKD „Prosvjeta” 1972. godine zamro je u cijelosti i rad brojnih pododbora *Društva*, kojih je bilo znatno više nego što ih je čak i danas.

Pododbori SKD „Prosvjeta” prije prestanka rada *Društva* (prema: *Календар Просвјета* 1972: 235–236):

Strupovača, Velika Bršljanica, Veliki Poganac, Gačište, Majkovac, Mitrovica, Prgomelji, Brezovica, Komogovina, Žegar, Veliki Bastaji, Darda, Latinovac, Ciglenik, Duboka, Grabovac Donji, Donja Baguča, Vlahović, Čovac, Vrbovljani, Vrpolje, Popović Brdo, Jovac, Donja Stupnica, Gornji Javoranj, Ervenik, Mala Barna, Tušilov Cerovac, Dragotina, Petrinjci, Brđani Kosa, Negoslavci, Kula Atlagić, Kovačić, Paklenica, Selište, Dobro Selo, Nebljusi, Kukuruzari, Petrovac, Slovinci, Šaš, Golubić, Jošavica, Mikleuška, Zakopa, Budimci, Klasnić Donji, Rogolje, Zalužnica, Raduč, Rujevac, Karadžićevo, Dubovac, Velika Gradusa, Slovinica, Borojevići, Malo Krčevo, Veliko Krčevo, Titova Korenica, Zrmanja, Mašićka Šagovina, Matijevići, Trnakovac, Ličko Petrovo Selo, Osreci, Donji Dobretin, Kaldurma, Ljeskovac, Moštanica, Smoković, Ratkovic, Kistanje, Volinja, Kaši, Drežnica, Obradovci, Kruškovac, Škare, Mala Peratovica, Miljanovac, Velika Peratovica, Vera, Bobota, Cret, Donji Žirovac, Podborski Doljani, Majar, Trpinja, Donje Selište, Novi Grabovac, Vraneševci, Šamarički Brđani, Živaja, Kućanci, Prkos, Gornje Dubrave, Gornji Meljani, Vučkovac, Bršadin, Slabunja, Kirin, Uljanik, Rudopolje, Lađevac, Lička Palanka, Blinja, Slatin. Drenovac, Zrinj, Gorička, Kinjačka, Radonja Luka, Krunoslavlje, Trgovi, Osijek, Ličani, Plaški, Karlovac, Bjelovar, Daruvar, Ilok, Čepin, Veliki Zdenci, Cerovljani, Strmica, Imsovac, Markušica, Mali Zdenci, Radatovići, Ada, Hrv. Dubica, Bačkovica, Tušilović, Perjasica, Gračac, Primišlje, Trojeglava, Knezovljani, Bijelo Brdo, Đevrske, Brlog, Bribir, Babin

¹⁴ HR-HDA- 640, SKD „Prosvjeta”, kut. 41–42. Zapisnik sa sastanka Radne zajednice SKD „Prosvjeta” održanog 1. novembra 1974.

Potok, Medari-Trnava, Gornji Daruvar, Milanovac, Kneževi Vinogradi, Uštica, Kapelna, Donja Velešnja, Velika Pisanica, Kestenovac, Knežević Kosa, Vuković, Cvijanović Brdo, Gložđe, Donji Bogićevci, Veliki Prokop, Smrtić-Ratkovac, Mohovo, Suva Mlaka, Velika Barna, Jagodnjak, Tenja, Crveni Bok, Novo Topolje, Teodorovac, Mirkovci, Jagodnja Gornja, Okrugljača, Neteča, Pčelić, Roviška, Dijelka, Donji Javoranj, Batinjani, Gornja Vrijeska, Bučje, Katinci, Koreničani, Šibenik, Gredani, Bijela, Divo-selo, Mogorić, Sremske Laze, Mali Grđevac, Medak, Podravski Sokolac, Klokočevac, Novi Pavljani, Pavlovac, Plavšinc, Bujavica, Sred. Grahovljani, Krasković, Lička Jesenica, Đeralije, Pušine, Macute, Krnjak, Počitelj, Krstinja, Jasenaš, Lasinjski Sjeničak, Omsica, Gaboš, Čemernica, Lužani, Brnjeuška, Majske Poljane, Slavon-ska Kula, Gradište, Soboština, Mašić, Sapna, Striježevica, Paka, Vojakovački Osi-jek, Veljun, Gornji Sjeničak, Duga Rijeka, Perna, Staro Selo, Ostrovo, Ivanski Bok, Šidski Banovci, Vinkovački Banovci, Rogoža, Veliko Vukovje, Strmen, Meminska, Bodegraji, Partiz. Žarište, Broćanac, Udbina, Šljivnjak, Aleksandrovac, Draškovac-Niševići, Gornja Orahovica, Branešci, Koprivna, Golubinjak, Papići, Španat, Drljače, Mali Gradac, Mečenčani, Dopsin, Okić, Čremušnica, Šumetlica, Vrebac, Gornji Hrastovac, Zadar, Tepljuh, Knin, Islam Grčki, Benkovac.

Pododbori SKD „Prosvjeta” koji djeluju danas (2024. godina):

Beli Manastir, Benkovac, Bijelo Brdo, Bjelovar, Bobota, Borovo, Borovo Naselje, Bršadin, Bujština-Umag, Dalj, Darda, Daruvar, Donji Lapac, Dvor, Glina, Gomirje, Gru-bišno Polje, Hrvatska Kostajnica, Jagodnjak, Karlovac, Kistanje, Kneževi Vinogradi, Korenica, Knin, Krnjak, Mali Gradac, Markušica, Mirkovci, Moravice, Moslavina – Garešnica, Negoslavci, Nova Gradiška, Obrovac, Ogulin, Okučani, Osijek, Ostrovo, Pačetin, Pakrac-Lipik, Petrinja, Požega, Pula, Rijeka, Sisak, Skradin, Slatina, Slavon-ski Brod, Split, Trpinja, Udbina, Veliki Poganac, Vera, Virovitica, Viškovo, Voćin, Voj-nić, Vrginmost, Vukovar, Zagreb; Koordinacija ISBZS, Koordinacija Zapadna Slavo-nija i Moslavina, Koordinacija Banija i Kordun, Ansambl narodnih igara Vukovar ANI.

Od 1972. pa sve do 1985./1986. godine bit će vrijeme intenzivnog rada na pripremanju **Hrestomatije** za objavljivanje, proučavanju literarnih opusa re-levantnih autora i sistematskom proučavanju života i rada srpskih pisaca u Hrvatskoj, što će rezultirati unikatnim **Pregledom književnog rada Srba u Hrvatskoj** – prvom knjigom toga tipa uopće. Radio je na novim knjigama i strpljivo čekao da se štampaju. Aktivno sudjeluje priložima u književnim i na-učnim časopisima te uzima učešća na simpozijima u Srbiji. U Hrvatskoj dugo vremena mogao je da učestvuje samo na skupovima koje su organi-rali Srbi, stoički je podnosio svoju stigmatiziranu poziciju.

Koraćevo naučno, stručno i javno društveno djelovanje snažno je upisano u kulturnu historiju Srba u Hrvatskoj 70-ih, 80-ih i početkom 90-ih godina 20.

vijeka. U tom razdoblju on je jedan od najdosljednijih i najupornijih pojedinaца koji je svojim naučnim, stručnim i društvenim angažiranjem te ličnim egzistencijalnim primjerom svjedočio o interesima Srba iz Hrvatske. Radio je na čuvanju, njegovanju i razvijanju moderne svijesti o sebi sa jedne strane te je nastojao da se izbori za oblike javnog djelovanja kojima bi se prezentirali rezultati naučnih istraživanja sa druge strane.

3. Organizator procesa Osnivačke skupštine SKD „Prosvjeta”

Dolazio je svakodnevno u prostorije SKD „Prosvjeta” demonstrirajući neslaganje s odlukama o prestanku rada *Društva*, čuvajući imovinu i pokazujući da ima pojedinaca koji svjedoče nezahvalnu poziciju *Društva*.

Nakon 1986. godine sve je intenzivnija komunikacija Koraća sa istaknutim pojedincima i naučnim ustanovama u Hrvatskoj, što govori da je skinuta „stigma” koja ga je pratila dugo vremena. Prihvativši izazov, 16. oktobra 1986. izabran je za tajnika Koordinacionog odbora za proučavanje povijesti i kulture srpskog naroda u SR Hrvatskoj pri JAZU te za člana Izvršnog odbora (Marinković 2024: 149). Prestankom rada u Odboru (proljeće 1989.) prihvaća, podržava i djeluje kao koordinator procesa obnove rada *Društva* te je potpisnik Poziva za sastanak Inicijativne grupe za obnovu rada *Društva*.

Inicijative za obnovu rada SKD „Prosvjeta” bile su brojne i dolazile sa više „strana”, a kako je Korać bio uporan i osvjedočeni „čuvar” imovine *Društva*, bio je najbolji i najpogodniji izbor za sekretara obnovljenog SKD „Prosvjeta”. Obnoviteljska skupština *Društva* održana je 10. februara 1990. godine, a za predsjednika je izabran Dušan Starević te za glavnog sekretara Stanko Korać. Održavanje Skupštine imalo je afirmativnu podršku medija i svih društveno-političkih institucija Hrvatske. Sada je Korać ponovno mogao da javno nastupa i kao zastupnik *Društva*. Sve češće je bio pozivan na brojne naučne i kulturne manifestacije i u Hrvatskoj – a ne samo u Srbiji, što je bio slučaj ranije. Na brojne pozive nije mogao da se odazove zbog mnogih zadataka u periodu aktiviranja rada *Društva*. *Društvo* je krenulo u realizaciju sadržaja prema Statutu i ponajprije ubrzano „reaktiviranje” pododbora na terenu. Bilo je to vrijeme brzih „događanja” i velikih „promjena” koje su otežavale pokrenute aktivnosti *Društva* (višepartijski sistem, parlamentarni izbori itd.) na kojima je Korać inzistirao, iako je bilo i drugačijih inicijativa koje su tražile da se

Društvo aktivnije „uključiti” u politička događanja. Ostao je istrajan da *Društvo* treba da se isključivo bavi zadacima koji su prihvaćeni na obnoviteljskoj skupštini.

Predsjedništvo SKD „Prosvjeta” održalo je 12. februara 1991. izvanrednu sjednicu vezano za emisiju HTV-a, koja je prikazana 8. februara 1991. u udarnom terminu, a u kojoj je među brojnim Srbima optuženima za terorizam „prozvan” i Dušan Starević, kao predsjednik *Prosvjete*. Te napade su shvatili i kao napade na samu *Prosvjetu*, koja za to nije davala povoda, jer je realno radila na prevladavanju aktualnih problema međunacionalnih odnosa u Hrvatskoj i Jugoslaviji. *Društvo* je sa svoje strane nastavilo djelovati u pravcu razvijanja kulturnog, obrazovnog i drugih oblika izražavanja nacionalnog identiteta Srba i pronalaženja prihvatljivih oblika suživota sa drugim. O svojim zaključcima Predsjedništvo *Društva* obavijestilo je javnost.

U predratnoj atmosferi, a nakon ozbiljnih prijetnji, tokom 1991. Korać odlučuje da napusti Zagreb (sredinom septembra) i preseli u Beograd „dok se situacija ne smiri”. Dolaskom u Beograd dobio je punu podršku u naučnim krugovima i ubrzo biva zaposlen u Arhivu SANU. Radeći na novom poslu nije prestao razmišljati kako pomoći *Društvu* smatrajući da je njegovo i Starevićevo izbjeglištvo „privremeno” te da *Društvo* treba svoj rad „zamrznuti” do daljnjeg. Korać je preminuo 13. oktobra 1994. godine u Beogradu, gdje je i sahranjen, a jedna ulica dobila je njegovo ime.¹⁵

4. SKD „Prosvjeta” nakon smrti Stanka Koraća

Društvo je pokušalo pokrenuti rad odmah nakon obnoviteljske skupštine 1990. godine, ali društveno-politički kontekst stvoren za vrijeme raspada jugoslavenske zajednice i države usporio je ovaj proces u praksi. Dio nositelja i predstavnika kulture i povijesti Srba u Hrvatskoj zbog brojnih razloga odlučio se za emigraciju u Beograd i Novi Sad. Oni koji su ostali da djeluju u predratnim i ratnim događanjima nisu imali elementarne uvjete za djelovanje.

Novi Glavni odbor *Društva* formiran je u februaru 1993. godine, a za predsjednika je izabran prof. Velimir Sekulić iz Zagreba te za sekretara mr. Dušan Radaković iz Karlovca. Ubrzo se krenulo u osnivanje pododbora, časopisa i

¹⁵ Ulica Stanka Koraća nalazi se u naselju Ugrinovci, Općina Zemun.

pripremanje kalendara kao najava buduće izdavačke djelatnosti *Društva*. Obnova rada SKD „Prosvjeta” odvijala se u vrlo zahtjevnim okolnostima zbog rata i svega što je on nosio sa sobom.

Danas srpska zajednica u Hrvatskoj ima više aktivnih organizacija: obnovljena SKD „Prosvjeta” (u čijem sastavu djeluje 59 pododbora s više od 2000 članova, četiri koordinacije), Centralna Biblioteka SKD „Prosvjeta”, Registar kulturne baštine, zatim Srpsko narodno vijeće, Zajedničko vijeće općina Vukovar, Srpski demokratski forum, Srpsko privredno društvo „Privrednik”, Arhiv Srba, izdavačka kuća Prosvjeta d.o.o. te 14 srpskih kulturnih centara u većem broju mjesta.¹⁶

Kada je u pitanju odgoj i obrazovanje na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu, situacija je afirmativnija što se tiče pitanja zakonske regulative nego što je realizacija u praksi.¹⁷ Obrazovanje na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu bilo je za Koraća izuzetno važno pitanje radi čuvanja kulturnog i nacionalnog identiteta Srba u Hrvatskoj.

Naime, dovršetkom procesa Mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (15. januara 1998.) preuzete su osnovne i srednje škole s nastavom na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu. Odobreni su kurikulumi za nastavni predmet Srpski jezik za osnovnu i srednju školu za modele nastave A, B i C, ali nisu odobreni (dodatni) sadržaji koji su u vezi s posebnošću nacionalne manjine (povijest, zemljopis i kulturno stvaralaštvo nacionalne manjine u cjelini).¹⁸ Zaposleni su savjetnici za nastavu na srpskom jeziku i ćirilichnom pismu te za nastavni predmet Srpski jezik.

¹⁶ <https://snv.hr/category/vijesti/sto-radimo/kapitalni-projekti-i-gospodarenje-i-movinom/> [17. 3. 2025]

¹⁷ Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, *Narodne novine* br. 155/02., 47/10, 80/10.

¹⁸ Kurikulum za nastavni predmet Srpski jezik za osnovnu i srednju školu s nastavom na jeziku i ćirilichnom pismu srpske nacionalne manjine u Republici Hrvatskoj (Model A), *Narodne novine* br. 93/19 i Kurikulum za nastavni predmet Srpski jezik i kultura u osnovnim i srednjim školama u Republici Hrvatskoj (model C), *Narodne novine* br. 114/19.

Omogućeno je usavršavanje i napredovanje učitelja/nastavnika.¹⁹ Jedna faza (afirmativna) bila je od vremena Mirne reintegracije do ulaska u EU (2013.), kada se politika svojski trudila da optimalno u zadatim okolnostima rješava recentne probleme. Druga faza (restriktivna) vidljiva je nakon ulaska Hrvatske u EU, jer se uočava povratak na „staru” praksu oklijevanja i otezanja u rješavanju određenih situacija. Međutim, često svjedočimo da nova „rješenja” srpsku zajednicu vraćaju na početak.²⁰ Pozitivna činjenica, osim osnovnih i srednjih škola na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu (model A) u dvije najistočnije županije, nastava je na srpskom jeziku i ćiriličnom pismu koja se održava i u Srpskoj pravoslavnoj opštoj gimnaziji s pravom javnosti u Gradu Zagrebu. Trenutno se Srpski jezik i kultura kao zaseban nastavni predmet (model C) poučava u 42 osnovne i 5 srednjih škola (u šk. god. 2024./2025.).²¹ Za nastavu na srpskom jeziku osigurani su odgovarajući udžbenici koje priprema izdavačka kuća Prosvjeta d.o.o. uz sufinanciranje Ministarstva znanosti, obrazovanja i mladih.²²

SKD „Prosvjeta” danas ima vrlo vrijednu imovinu (Berislavićeva 10, Preradovićeva 18, 21 i 23, gdje se nalazi i novootvoreni Srpski kulturni centar). Aktivnost *Društva* sufinancira Savjet za nacionalne manjine Republike Hrvatske i Vladin Ured za ljudska prava i prava nacionalnih manjina. U dijelu kulturne autonomije nacionalnih manjina, Savjet za nacionalne manjine sufinancira programe udruga i ustanova iz sljedećih područja: *informiranje, izdavaštvo, kulturni amaterizam i kulturne manifestacije*.

Godine 2024. SKD „Prosvjeta” je obilježila 80 godina od svojeg osnivanja, a tim je povodom pripremljena i štampana Spomenica **SKD „Prosvjeta” 80 godina**²³. Sve što Srbi u Hrvatskoj danas imaju u prezentaciji svoga kulturnog

¹⁹ Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina, *Narodne novine* br. 51/00, 56/00.

²⁰ MZOM – Samostalni sektor za nacionalne manjine: *Stanje na području odgoja i obrazovanja na jeziku i pismu nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj u šk. god. 2018./2019. – Rezultati analize prikupljenih podataka 2019.*, Zagreb.

²¹ SKD „Prosvjeta”, *Izvršetak Izvršnog sekretara za obrazovanje*, 2024.

²² <https://mzom.gov.hr/vijesti/katalog-odobrenih-udzbenika-za-srednje-skole-sa-strukovnim-programima-na-razinama-4-1-i-4-2-te-udzbenicima-na-jeziku-i-pismu-nacionalnih-manjina-za-osnovnu-i-srednju-skolu-7091/7091> [17. 7. 2025]

²³ СКД „Просвјета” 80 година. 2024. СКД „Просвјета”. Зарепб. (ćir./lat.)

identiteta višestruko nadilazi ono što je Stanko Korać možda tek pretpostavljao da bi se moglo ostvariti u daleko povoljnijim prilikama.

Uloga i ukupan doprinos Stanka Koraća u *Prosvjeti* zasigurno je vrlo velik te je potrebno nastaviti istraživanja važnosti SKD „Prosvjeta” za srpsku zajednicu u Hrvatskoj u vrlo složenim uvjetima i političkim odnosima, a posebno uloge i doprinosa značajnih pojedinaca – među kojima se osobito istakao Stanko Korać. Proučavanjem i formiranjem primarne građe Srba iz Hrvatske zadužio je kako srpsku tako i hrvatsku književnu i kulturnu historiografiju.

Literatura²⁴

Кораћ, Станко (ур.). 1971. *Вјетром вијани. Споменица Српског културног друштва „Просвјета”*. Просвјета. Загреб.

Кораћ, Станко (ур.). 1979. *Књижевна хрестоматија. Из културне баштине српског народа у Хрватској*. Просвјета. Загреб.

Кораћ, Станко. 1987. *Преглед књижевног рада Срба у Хрватској*. Просвјета. Загреб.

Кораћ, Станко. 2014. Сјећања човјека без домовине. *Љетопис српског културног друштва „Просвјета”* 19. 22–66.

Маринковић, Душан. 2002. Прешућивани и нападани Станко Кораћ. *Љетопис Српског културног друштва „Просвјета”* 7. 247–270.

Маринковић, Душан. 2005. Станко Кораћ: Апорије једне научне биографије. *Летопис Матице српске* 476/1–2. 141–147.

Marinković, Dušan. 2023. Nalaženja Stanka Koraća – Jedna paradigmatična priča ili otpor institucionalnoj asimilaciji. *Tragovi* 6/1. 7–44.

Marinković, Dušan. 2024. *Nalaženja Stanka Koraća. Otpor institucionalnoj asimilaciji*. Prosvjeta. Zagreb.

Mrkalj, Igor. 2017/2018. Spomenici NOR-a Gline i glinskog kraja. *Просвјеџа* 141, децембар 2017. 32–39.; *Просвјеџа* 142, март 2018. 30–35.

Мркаљ, Игор. 2020. Српско пјевачко друштво „Обилић” (Глина, 1944. – Загреб, 1949.). *Љеџоџис Срџској кулџиурној друшџџа „Просвјеџа”*. Загреб. 391–422.

²⁴ Za potrebe istraživanja korištena je građa iz arhiva: Arhiv Srba, Zagreb; Hrvatski državni arhiv, Fond SKD „Prosvjeta”, Zagreb; Arhiv SKD „Prosvjeta”, Zagreb; Arhiv poduzeća Prosvjeta d.o.o., Zagreb.

Народни српски календар за годину 1998. 1997. СКД „Просвјета”. Загреб.

О повјести и култури српског народа у Сједињеној Републици Хрватској. Зборник. Књ. 2. 1989. ЈАЗУ – Одбор за координацију проучавања повјести и културе српског народа у Сједињеној Републици Хрватској. Загреб.

Prosvjeta, Kalendar 1972. 1972. SKD „Prosvjeta”. Загреб.

Рапајић, Никола. 1972. *Српско културно друштво „Просвјета” у садашњим условима. Просвјета календар 1972.* 30.

СКД „Просвјета” 80 година / SKD „Prosvjeta” 80 godina. 2024.

СКД „Просвјета”. Загреб.

Spasić, Vladimir. 1989. Intervju sa Stankom Koraćem. *Polet*, 21.11.1989. Загреб.

Šarić, Tatjana. Српско културно друштво „Prosvjeta” у социјализму – прилог уз седамдесету годишницу осnutка. *Arhivski vjesnik* 1/2014. 307–331.

Škiljan, Filip. 2009. Djelovanje SKD „Prosvjeta” od 1944. do 1971. godine. *Srpsko-hrvatski odnosi u 20. veku: Zbornik radova*. Srijemska Kamenica. 49–60.

Višnjić, Čedomir. 2017. *Vreme sporta i razonode. Titina Hrvatska i njeni Srbi 1951.–1971.* SKD „Prosvjeta”. Загреб.

Vujnović, Andrej. 2021. *Muzej Srba u Hrvatskoj – Studija slučaja*. SKD „Prosvjeta”. Загреб.

STANKO KORAĆ AND/IN SKD “PROSVJETA”

Summary

In this paper, the author presents a study of Stanko Korać's work within the Serbian Cultural Society “Prosvjeta” over an extended period, which can be viewed as comprising three phases of activity: (1) Korać's arrival at “Prosvjeta” in the autumn of 1969, when he worked as an editor at the Prosvjeta Publishing House, as a proof-reader for the *Prosvjeta* journal, and soon thereafter as its editor; as editor of the publication *Vjetrom vijani: Commemorative Volume of the Serbian Cultural Society “Prosvjeta”*; as editor of the academic journal *Novi ljetopis*; and as an engaged spokesperson for the Society's Main Board—covering the period from 1969 to 1971 and the beginning of 1972. (2) He then acted as a voluntary custodian of the Society's property during its prohibition and cessation of activity from 1972 to 1989. (3) From the autumn of 1989 to February 1990, he coordinated the organizational process of the Society's Founding Assembly and continued to serve as its secretary until the autumn of 1991, when he relocated to Belgrade due to numerous pressures and threats. In the concluding part of the text, the author interprets what happened to the Society after 1993, when its new leadership was elected. The author believes it is important to highlight what was accomplished institutionally in affirming the Serbian cultural community after 1993, and how closely this is linked to the period of Korać's engagement in the Society.

Keywords: Stanko Korać, SKD “Prosvjeta”, IP “Prosvjeta”, local chapters, Serbian organizations and institutions